

УДК 821.161.2

ДО ПИТАННЯ ПРО МИСТЕЦЬКЕ ЕКСПЕРИМЕНТАТОРСТВО

ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Шупта-В'язовська О. Г.

Одеський національний університет ім. Мечнікова, Одеса, Україна

У статті розглядається п'єса «Брехня» у контексті художньо-творчого експерименту В.Винниченка. Зокрема авторська доктрина «чесності з собою» як, з одного боку, спосіб встановлення порядку, а з другого – перехід системи до вищого рівня.

Ключові слова: художньо-творчий експеримент, хаос, порядок.

Постать Володимира Винниченка досить виразно асоціюється з художньо-творчим експериментом як своєрідним надзавданням письменника. Відразу слід зауважити, що поняття художньо-творчого експерименту не належить до розроблених і чітко окреслених. Більше того, видається, що на літературознавчому ґрунті належним чином зробити це навряд чи можливо та й потрібно. Адже творчість, у тому числі і словесна, від початків є експериментом, а художній твір – його результатом (чи не найбільш очевидною ланкою наслідків-результатів). Можна говорити про дещо парадоксальну ситуацію, коли письменники давно і наполегливо експериментують, але експеримент як такий культурна свідомість «поселила» в інших сферах, і тільки окремим представникам красного письменства вдається їй нагадати, що чи не найрадикальніший експеримент – художньо-словесний.

Відразу читач і критика помітили цю тенденцію у Винниченка, який згодом відкрито декларує морально-етичний експеримент під назвою «чесність з собою». Симптоматичною і виразно-концептуальною у цьому плані є його авторська орієнтація та самоідентифікація у строкатому «ізмами» літературному процесі початку ХХ століття.

Сказане змушує зробити висновок про те, що «локальні» експерименти Винниченка не слід сприймати замкненими, самодостатніми – вони мають складати цілісну систему. З цієї точки зору творчість письменника загалом становить експеримент, причини і мета якого потребують свого з'ясування.

Дозволимо припустити, що однією з причин звернення Винниченка до творчості була потреба осмислення навколишньої дійсності, яка синхронізувалася з її художнім баченням. Звичайно, подібне можна сказати чи не про кожного митця, але справа в тому, що ця загальна закономірність у кожному окремому випадку реалізується через неповторний суб'єктивний ракурс. Принциповою складовою цього ракурсу у нашому випадку можна вважати, зокрема, неприйняття несправедливості і примусу як двох взаємозумовлюючих складових існування людини на різних рівнях, їхнє неприйняття як принципу організації дійсності, а відтак – прагнення і пошук виходу з подібної ситуації.

Чи не найбільш вагомими з перерахованих моментів стали саме прагнення і пошук «виходу», саме вони спричинили Винниченка-революціонера, Винниченка – письменника-експериментатора. І все-таки, чому експериментатора? Мабуть тому, що екзистенційний дух доби, її інтуїція живилися відчуттям марності пошуку у відсутності виходу, а індивідуальний дух і творча свобода його знали і вимагали, а підтвердженням знання завжди є експеримент. Досить виразно це засвідчує письменницький дебют Винниченка, який традиційно і цілком справедливо пов'язується насамперед з шоком, спробою «висадити в повітря» ситуацію.

Драма «Брехня» належить до виразно винниченківських п'єс, хоча загалом властива його драматургічній манері єдність художньої пластики і штучності, привнесеної тенденційності, може здатися, не знаходить тут необхідної рівноваги. Передовсім тому, що характер центральної героїні, яка акумулює і генерує «брехню», не має надійної, виразно розробленої мотивації. Справді, навіщо так самозречено і впевнено бреше Наталя Павлівна? Щоб усі були щасливі? Але ж це і стає причиною нещастя всіх. Чи варто було заради такого тривіального висновку писати твір?

Подібні міркування можуть бути вагомими, якщо розглядати драму Винниченка як твір реалістичний, але ж чи є він таким?

З одного боку, відмовити у реалістичному типі узагальнення авторові п'єси недоречно. Хронотоп твору, характери дійових осіб, причини і засоби їхньої індивідуалізації цілком узгоджуються з реалістичною поетикою. Але з іншого, ця настанова руйнується чи то штучністю, чи то якоюсь неприхованою декларативністю, пов'язаною з волею автора. Поступово починаєш розуміти, що автор «Брехні» не відображає життя, а чинить з ним як експериментатор. Адже художнє, тим паче реалістичне відображення передбачає рух назустріч життю, проникнення в нього, розуміння і відкриття його смислу і логіки. Автору «Брехні» смисл і логіка життя відомі, і не їх він хоче донести читачеві чи глядачеві.

Йдучи від схеми, можна говорити про те, що в драмі під назвою «Брехня» мала йти мова про брехню як спосіб і смисл існування чи то окремих дійових осіб, чи то загальної тенденції суспільного життя, з чого мали робитися відповідні висновки (людина, яка засновує своє життя на брехні, тим самим його руйнує, суспільство, яке живиться брехнею, є недосконалим тощо). Може здатися, що подібне ми бачимо і у Винниченка. Але насправді це не зовсім так. Першим своєрідним ударом-розчаруванням для читача-глядача стає те, що автор без будь-якої підготовки, соціальної або психологічної експозиції, абсолютно прямолінійно зіштовхує його з очевидністю брехні, з брехнею в її примітивно-елементарному, а тому незаперечному вигляді. Уже на початку першої дії стає відомо, що Наталя Павлівна обманує свого чоловіка. Згодом з'ясується, що те ж саме вона робить із усіма іншими – крім чоловіка вона обманує Тося, Івана Стратоновича, батька чоловіка, а відтак і його двох сестер. Але при цьому вона – жінка розумна і сильна, адже на ній тримається матеріальне благополуччя сім'ї на момент дії, не вважає себе брехухою, а тим більше злочинницею. Розмовляючи з кожним, вона не намагається приховати від нього йому відоме, тобто обманути його. Інша справа, що вона не говорить,

наприклад, своєму чоловікові про те, чого він не знає, а швидше – не хоче знати, не хоче бачити (не випадково він недобачає).

Постає ще одне питання – чи тільки Наталя Павлівна бреше? Не будемо брати до уваги дрібний побутовий обман, до якого змушена вдаватися Пульхера, коли Наталя Павлівна не дає їй грошей, щоб заплатити за квартиру чи в магазині. Безперечно, усвідомлюють свою брехню Тось та Іван Стратонович, вони мучаться усвідомленням подвійності свого становища, але при цьому схильні перекладати свою брехню на Наталю Павлівну: вона змушує їх до цього, вони ж, навпаки, хочуть правди, хочуть все розставити на свої місця.

Художній світ драми є організованою системою, яка може розглядатися і як підсистема такої вищої цілісності як суспільство, оскільки все, що відбувається з її героями, зумовлене нормами і станом самого суспільства.

Вигукнувши «І звідки ти в нас такий взявся!», І. Франко тим самим уже запрограмував сприйняття Винниченка як письменника, що не схожий на жодного іншого. Але все-таки маємо розуміти, що при всій індивідуальній своєрідності Винниченка був і залишається письменником українським. При всій оригінальності його точок зору, ракурсів, прийомів і концептуальних підходів, авторський пошук Винниченка внутрішньо синхронізований з пошуками М. Коцюбинського, В. Стефаника, Лесі Українки.

Чи не найбільш впізнаваним і виразним напрямком у художньо-творчому експерименті Винниченка є його «чесність з собою», що може розглядатися не тільки як морально-етична концепція, але і як спосіб урівноваження, гармонізації, стабілізації безкінечно суперечливого. Але сама назва «чесність з собою» передбачає певну аномалію, роздвоєність людини, її безкінечний вихід за власні межі і повернення в них. Ця пульсація людської свідомості має на меті само-заспокоєння, само-задоволення, само-зупинку. Таким чином думка Винниченка, моралізатора і експериментатора, вирішує одвічну проблему, яка полягає в суперечності і нездоланності станів руху і спокою, що у XX столітті постає як стиль відношень хаосу і порядку.

Уже сама назва драми – «Брехня» – передбачає розгортання у ній смислу «чесності», адже вони настільки між собою пов'язані, що уможливають існування одне одного.

Існування «чесності» з собою постає як наслідок усвідомлення неможливості (непотрібності) чесності з іншими, оскільки останнє не дозволить людині, вийшовши за власні межі, повернутися в них, – вона буде захоплена і підкорена іншими.

Художньо репрезентована Винниченком система перебуває в специфічному, але закономірному стані. Вона тяжіє до стабільності, самозбереження, що неминуче пов'язано з посиленням її структурованості: Наталя Павлівна не тільки зберігає родину, але й посилює її, запросивши батька і сестер чоловіка мешкати разом. Загалом метою її вчинків, а власне і смислом життя постає встановлення справедливості. Вона не любить чоловіка, але він заслуговує бути винагородженим за свою працю і безмежну довіру до жінки, і це є справедливо і чесно стосовно нього. Його батько все життя трудився і тепер має право відпочити, це також є

справедливим і чесним стосовно нього. Сестри чоловіка також мають право на краще життя. Справедливо і чесно, коли кожен отримує те, чого він хоче. І Наталя Павлівна прагне дати кожному саме це, будучи чесною з кожним. Встановлюючи справедливість, вона тим самим стабілізує систему, посилює і знерухомлює її структуру. Тим самим героїня прагне захистити свій світ від того хаосу-несправедливості, який панує навколо і загрожує його зруйнувати.

Трагедія Наталі Павлівни полягає в тому, що в ній співіснують дві протилежні тенденції, які не просто суперечать одна одній, а кардинально одна одну заперечують, процес їхнього взаємозаперечення передбачає згубний шлях. Смерть героїні, чи то її самогубство – це не тільки, а може й не стільки данина жанру, скільки логіка авторського експерименту, коли в одній дійовій особі закладене непереможне бажання щастя, гармонії, любові і одночасно не менш потужне і свідоме спалення мостів до них. Конфлікт, який переживає героїня, істотно має сквородинівське формулювання (як і загалом, колізія чесності з собою), адже розгортається він у координатах “розуму” та “серця”.

На перший погляд, поведінка Наталі Павлівни позначена єдністю раціонального та емоціонального: вона усвідомлює, що не можна говорити чоловікові правду, але і ставиться вона до нього широко; вона усвідомлює, що його батько заслуговує на повагу і спокійне життя, і широко дарує йому це; вона розуміє, що Тось та Іван Стратонович потребують любові, і широко обіцяє їм її. Отже, видається, думки й почуття узгоджені. Але вся справа полягає у тому, що Наталя Павлівна прагне дати лад щастю, зробити так, щоб усі були щасливі і щоб усе було справедливо. Але подібний стан речей передбачає жорстокий порядок, у який передовсім не вписується сама Наталя Павлівна, тому що саме вона, будучи єдиним по-справжньому активним елементом структури, пов'язана з хаотичністю і дестабілізацією.

Художньо-творчий експеримент Винниченка полягає вже у тому, що він руйнує звичаєну колізію любовного трикутника. Його герої опиняються, якщо продовжити аналогію з геометричною фігурою, в якомусь дивному багатограннику. Справа ускладнюється і тим, що Наталя Павлівна в принципі залишається незрозумілою іншим героям, оскільки вони вважають свої стосунки з нею любовними (чи розглядають їх в цій площині), вона ж їх такими по-справжньому не вважає. Її ставлення і почуття до чоловіка, Тося, Івана Стратоновича ґрунтуються не на любовній пристрасті чи її варіаціях, а зумовлені внутрішньою потребою героїні встановити лад, гармонію в житті інших, побачити їх щасливими, адже вона сама є втіленням щастя зі своєю вірою у справедливість.

Як правило, брехню пов'язують з образом Наталі Павлівни, і до певної міри це закономірно: вона обманує чоловіка, Тося, Івана Стратоновича, але з іншої точки зору брехнею обертається той світ, у якому вона живе, адже Андрій Карпович просто не хоче бачити стосунки Тося і дружини. Тось обманує не тільки Андрія Карповича, але й себе. Не випадково в цьому плані є і ледь намічена лінія Івана Стратоновича і Досі. Отже, Наталю Павлівну по суті не любить ніхто. Вона притягує інших, бо володіє тим, чого їм бракує – щирістю, справжніми почуттями, вірою у щастя. Страшнішою за брехню Наталі Павлівни постає брехня інших, бо

вони не тільки обманюють і інших, і самих себе, але, і то головне, бояться подивитися правді в очі. Найризикованіше тут грає Іван Стратонович, і не випадково саме він стає призвідцем трагічного фіналу.

Ми вже згадували деформацію Винниченком любовного трикутника, яку можна потрактувати і в тому сенсі, що у нього трикутник стає замкненим коло, центром якого є Наталя Павлівна. Саме вона потрапляє у регламентований і впорядкований світ, у який, разом із нею, приходять чуже цьому світові щастя. Руйнується впорядкованість світу, підвищується його хаотичність і стає очевидною неможливість його узвичаєного існування. Самогубство Наталі Павлівни одночасно руйнує старий порядок і дає можливість народитись новому – вищому і більш гармонійному.

Сьогодні небезпідставно вважається, що, на відміну від наукових, гуманітарні істини – істини у сфері суспільно-політичної, загалом життєвої діяльності людини – не відкриваються, але створюються самою людиною. Дозволимо собі стверджувати, що художньо-творчий експеримент Винниченка у драмі "Брехня" має не тільки морально-психологічну природу, є не тільки варіацією "чесності з собою", але покликаний відповісти на основоположне питання людського існування – сформулювати певну гуманітарну істину: чи можуть бути всі, а не тільки окрема людина, щасливими. Отримана ним відповідь очевидна. Ніхто не може встановити такого порядку, необхідної рівноваги. Чи не отримав Винниченко-письменник відповіді на питання яке вирішував і Винниченко-революціонер, політик?

Шупта-Вязовская О.Г. К вопросу о художественном экспериментаторстве Владимира Винниченко /О.Г. Шупта-Вязовская// Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2011. – Т. 24 (63), №1 Ч.2. – С. 341-345

В статье рассматривается пьеса "Ложь" в контексте художественно-творческого эксперимента В. Винниченко. В частности авторская доктрина «честности с собой» как, с одной стороны, способ воплощения порядка, а с другой – переход системы к высшему уровню.

Ключевые слова: художественно-творческий эксперимент, хаос, порядок.

Shupta-Vyazovska O.H. To the question about V. Vynnychenko's creative and artistic experiment /O.H.Shupta-Vyazovska// Scientific Notes of Taurida National V.I.Vernadsky University. – Series: Phylology. Social communications. – 2011. – V.24 (63), №1 P.2. – P. 341-345

This article provides the analysis of the play "Brechnya" ("Lies") in the context of V. Vynnychenko's creative and artistic experiment. The author's idea of "being honest with himself" is, on the one hand, a means of creating order and, on the other hand, a means of putting the system on a higher level.

Key words: creative and artistic experiment, chaos, order.

Стаття надійшла до редакції 7 жовтня 2010 року